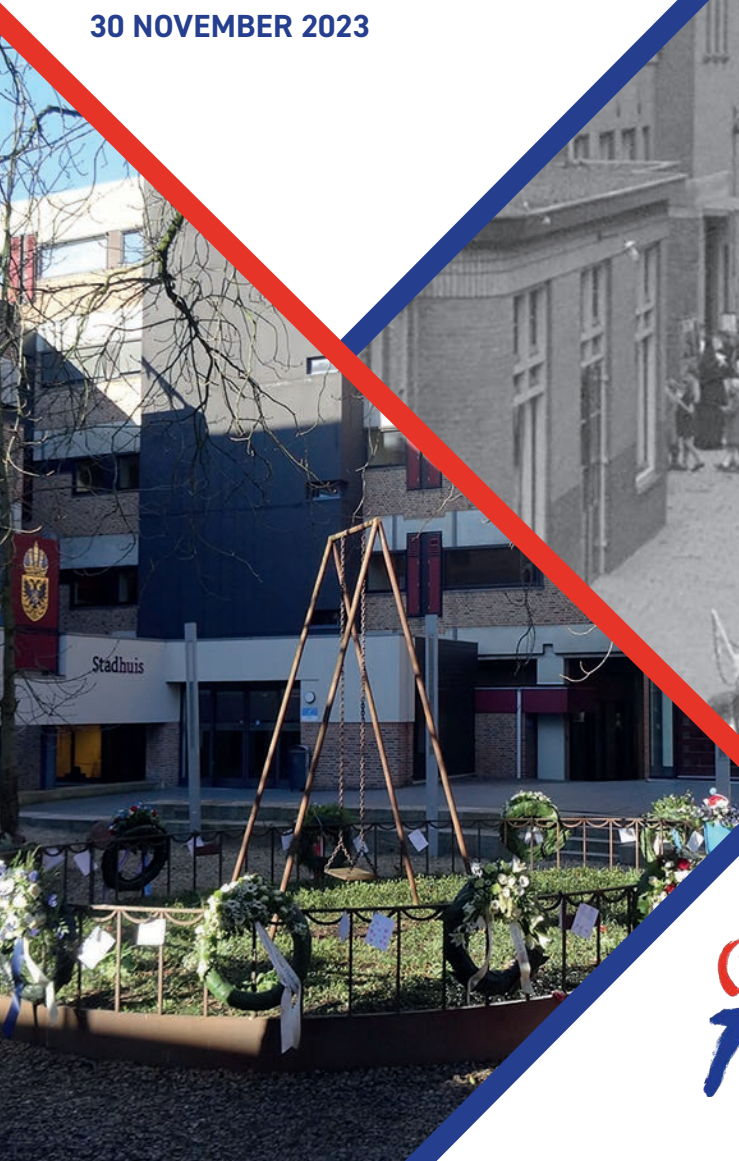

DRIE BOMEN EN EEN SCHOMMEL

EEN PERSOONLIJKE BESCHRIJVING VAN DE
WORDINGSGESCHIEDENIS VAN DE SCHOMMEL

Door: **Piet Timmermans**

30 NOVEMBER 2023

4 en 5 mei
Nijmegen

VOORWOORD

Op 30 november 2023 heeft het Stedelijk 4 en 5 mei Comité Nijmegen een symposium georganiseerd met als titel *'Herdenken en Vieren in Nijmegen'*. Het symposium vond plaats in de St. Stevenskerk te Nijmegen. De aanleiding voor het symposium was dat Piet Timmermans per 1 september 2023 is teruggetreden als voorzitter. Piet is meer dan 20 jaar voorzitter geweest en in die tijd is een groot aantal nieuwe activiteiten ontwikkeld in samenwerking met een groot netwerk aan organisaties en deskundigen. In het symposium wilde het Comité samen met dat netwerk terugkijken op enkele sprekende voorbeelden van die ontwikkelingen en vooruitkijken naar de toekomstige mogelijkheden en uitdagingen voor Herdenken en Vieren in Nijmegen. Dagvoorzitter van het symposium was Ed d'Hondt, de eerste voorzitter van het Comité en oud-burgemeester van Nijmegen.

Allereerst werden een vijftal Nijmeegse activiteiten kort met beeldmateriaal gepresenteerd, gevolgd door een dialoog tussen de dagvoorzitter en de initiatiefnemer/coördinator van die activiteit:

- De totstandkoming van het monument de Schommel door Piet Timmermans
- Het Freedom's Cool-programma door Hans Kolvenbach en Yasmine Kolvenbach
- Het Juniorsymposium door Martijn Vermeulen
- De Website OorlogsDodenNijmegen (ODN) door Henk Termeer en
- Het KinderBevrijdingsFestival door Cobie Jolink en Cindy Meurs.

Vervolgens werd het ontwikkelingsperspectief op Herdenken en Vieren verwoord door:

- Een voordracht door de burgemeester van Nijmegen Hubert Bruls voor het lokale/regionale perspectief
- Een voordracht door mevrouw Nienke Majoor, hoofd Herdenken en Vieren van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, voor het nationale perspectief en
- Een voordracht door de heer Wiel Lenders, directeur van het Vrijheidsmuseum te Groesbeek, voor het internationale perspectief.

Het symposium werd besloten met een discussie tussen de drie laatstgenoemde sprekers en het aanwezige publiek. Als voorbereiding op dit symposium heeft Piet Timmermans een notitie geschreven over de totstandkoming van het monument de Schommel en zijn rol daarin. Het bestuur van het Comité heeft besloten deze notitie om te zetten in een brochure die het bestuur u bij deze gaarne als blijvende herinnering aan het symposium aanbiedt.

Namens het bestuur van het Stedelijk 4 en 5 mei Comité Nijmegen,
Maarten de Wit, voorzitter

Bomen op speelplaats bij internaat St Louis

DRIE BOMEN EN EEN SCHOMMEL

Een persoonlijk perspectief op de wordingsgeschiedenis van de Schommel, het monument ter herdenking van het bombardement van 22-02-1944 op Nijmegen.

Op 11 oktober 2000 werd het monument de Schommel formeel onthuld. Sindsdien vormt het jaarlijks op 22 februari het middelpunt bij de druk bezochte herdenking van het bombardement op Nijmegen van 22 februari 1944. Ruim zes jaar voor die onthulling, op een maandagmiddag vroeg in februari 1994, besloot ik, als raadslid van Nijmegen, een initiatiefvoorstel in te gaan dienen bij de gemeenteraad om te komen tot de realisatie van een monument ter herdenking van het bombardement dat bijna 50 jaar eerder het centrum van Nijmegen verwoestte en daarbij bijna 800 mensen doodde en duizenden verwondde. Hieronder geef ik mijn persoonlijk perspectief op de totstandkoming van het monument De Schommel. Ik volg mijn eigen spoor terug naar het ontstaan van de Schommel: welke bewuste keuzes, welke toevalligheden en welke overwegingen kwamen bij elkaar op weg daarnaartoe?

1. DRIE BOMEN

In 1963 arriveerde ik als student in Nijmegen, zonder enige voorkennis van de stad. Later maakte ik ook Nijmeegse vrienden en raakte ik politiek betrokken bij Nijmegen. Dat leverde me de wetenschap op dat Nijmegen door "Amerikaanse vliegtuigen" was gebombardeerd, maar geen enkele zekerheid over het hoe en waarom.

In 1974 werd ik lid van de gemeenteraad in de gezamenlijke PvdA-PSP-fractie, en sloot ik me niet snel daarna aan bij de PvdA. Die fractie wees me aan als lid in een commissie Ad Hoc, onder voorzitterschap van burgemeester de Graaf, die als opdracht had om een locatie te kiezen voor de gecombineerde nieuwbouw van het Stadhuis en de Dienst Publieke Werken en Volkshuisvesting (PW&V). Daarvoor was een heel grote locatie nodig en een heel grote investering, maar de raad was onvoldoende overtuigd van de noodzaak daarvoor en de mogelijkheden voor een goede inpassing in de stad. De commissie Ad Hoc moest daarvoor inzicht en uitkomst bieden. Onze belangrijkste adviseur was de stadsarchitect, heer Roukema, die samen met zijn afdeling de massastudies voor de nieuwbouw maakte voor alle mogelijke locaties in en om de binnenstad.

Burgemeester de Graaf was er een groot voorstander van om de nieuwbouw te combineren met het historische stadhuisgebouw aan de Burchtstraat. Dat was uiteindelijk ook de unanieme conclusie van de commissie, maar niet dan nadat we eerst ook locaties bij het Canisiuscollege, Stationsplein en Waalkade in beeld hadden laten brengen, en vervolgens hadden afgewezen. We concentreerden onze aandacht dus op de bestaande stadhuislocatie met daarbij uitbreidingsmogelijkheden naar Burchtstraat, Broerstraat of het naastliggende grote parkeerveld tussen politiebureau en stadhuis. Die laatste optie trok stevige kritiek van Roukema; hij legde ons uit dat de drie volwassen bomen op dat parkeerveld niet zo maar drie toevallige bomen waren, maar de levende getuigen van het bombardement en hij overtuigde ons ervan dat het behoud van die drie bomen leidend zou moeten zijn bij het ruimtegebruik. Dat namen we over en in ons advies namen we op om onder de nieuwbouw een parkeerkelder te maken, om daardoor het bestaande parkeerveld met de drie bomen te kunnen omvormen tot een besloten binnenstadsparkje, ingeklemd tussen de nieuwbouw van het stadhuis, politiebureau en sociale dienst. Zo werden de drie bomen behouden. Ons advies was verder om niet alle ambtenaren bij elkaar te brengen, maar voor de PW&V-ambtenaren elders ruimte te huren. Bij het historische deel zou alleen nieuwbouw moeten komen voor de secretarie-ambtenaren, in combinatie met de politieke en bestuurlijke functies. Architect Dijkema ontwierp daarvoor, aansluitend aan het historische deel, een gebouw met naar vier zijden een publiekstoegang, waaronder één vanaf dat nieuwe parkje aan de Mariënburgzijde.

Nijmegen, seconden voor de inslag van de eerste bommen

2. BOMMEN IN BEELD

In 1984 publiceerde Alfons Brinkhuis zijn boek de Fatale Aanval met als ondertitel "Opzet of vergissing? De waarheid over de mysterieuze Amerikaanse bombardementen op Nijmegen, Arnhem, Enschede, en Deventer". Dit was de eerste publicatie over het bombardement die gebaseerd was op deugdelijk archiefmateriaal, zoals foto's die vanuit de bommenwerpers waren gemaakt. Wat mij bijzonder raakte waren de foto's die, vanuit de vliegtuigen op 5 km hoogte en vliegend boven de Ooijpolder, recht naar beneden kijkend zijn gemaakt. Op de eerste foto staat de Oude Waal bijna in het midden van het beeld, en aan de rand zie je nog de bebouwing van de Hunnerberg en de Waalbrug. De Binnenstad zelf wordt aan het oog onttrokken door een dot dunne bewolking.

Op die foto zie je, heel klein en gemarkeerd door hardzwarte cirkels, enkele groepjes bommen in de lucht hangen, op weg naar Nijmegen. De natuurkundige wetten beschrijven dat die bommen vervolgens een parabolbaan gaan volgen om ruim 30 seconden later ruim 4 km verderop in te slaan, waarna een explosie volgt. Weer een andere foto is gemaakt op het moment dat de bommenwerpers boven de stad vliegen, de lucht is helder en centraal in de foto zie je een groep grijze straalvormige vlekken, het gevolg van de dan exploderende bommen. Tussen beide momenten in ontploffen de bommen en wordt Nijmegen dodelijk in het hart geraakt. Op weer andere foto's, op de begane grond genomen, zie je de stad na de explosies: verwoesting, chaos en ontredning.

Nijmegen, seconden na de inslag van de eerste bommen

3. KINDEREN OP MONTESSORISCHOOL

In december 1976 verhuisden we, een paar maanden na de geboorte van ons eerste kind, naar het Galgenveld. Een paar jaar later zochten we een kleuterschool voor haar en kozen voor de Montessori-kleuterschool aan de Archipelstraat, die was gehuisvest in een prachtig schoolgebouw uit de wederopbouwperiode; voor de drie volgende kinderen maakten we dezelfde keuze. En zo raakten we beetje bij beetje op de hoogte van de ramp die de Montessorischool in de binnenstad op 22 februari 1944 had getroffen. Een van de honderden bommen die verspreid over de binnenstad en stationsomgeving neerkwamen trof de school voluit en in zijn ontploffing verwoestte die de school en nam de levens van 24 kinderen en 8 volwassenen. Het was middagpauze, sommige kinderen waren naar huis, maar vanwege het eerdere luchtalarm waren veel kinderen en leerkrachten op school gebleven.

4. INTENSIVEREN IN DE KERN

In april 1986 werd ik benoemd als wethouder Financiën&Organisatie, waaraan in november 1989 ook Ruimtelijke Ordening (RO) werd toegevoegd. In de korte tijd tot de volgende verkiezingen zette ik in op een viertal RO-onderwerpen die ik nog voor de wisseling van de wacht in april 1990 wilde afronden. Daar hoorde ook de nota "Intensiveren in de Kern" bij die in april nog door het "oude" college van B&W werd vastgesteld, juist voor het aflopen van mijn functie als wethouder. Daarin was onder meer opgenomen dat er een doorbraak zou komen van de Burchtstraat naar de Mariënborg (nu de Marikenstraat) en een cultureel kwartier rond de Mariënborgkapel. Een belangrijk gevolg hiervan zou zijn dat de besloten stadhuistuin met de drie kastanjabomen uit de op 22 februari 1944 gebombardeerde kleuterschool dan een intiem pleintje zou worden aan een drukke winkelstraat. Het hele proces van inspraak, besluitvorming en uitvoeringsplanning besloeg enkele jaren waarin ik me als raadslid sterk maakte voor het doorzetten van de plannen voor het Cultureel Kwartier, waarvoor Sjoerd Soeters en zijn team als architecten werden aangesteld. In deze hele periode was ik lid van de raadscommissie voor cultuur en had daardoor veel contacten met de wethouder voor Cultuur Marja Alofs (D66).

5. HERDENKING 50 JAAR BOMBARDEMENT

Ergens in 1992 besloot het college van B&W dat er in 1994 een grote herdenking zou komen van het bombardement. Dit besluit was zeker mede geïnspireerd door de impact van het boek van Brinkhuis, maar er was zeker ook een groeiende publieke belangstelling voor het onderwerp. Bij de discussie in de raadscommissie voor cultuur over de invulling daarvan bracht ik in dat dit een goed moment zou zijn om een specifiek monument te realiseren voor de slachtoffers van dat bombardement. Wethouder Alofs nam dit idee mee naar haar adviescommissie voor kunst in de openbare ruimte, maar ze liet de raadscommissie een tijdje later weten dat die er niets in zag en dat ze er daarom van afzag om mijn idee over te nemen. Ik liet het erbij, mede omdat ik in de raadscommissie geen duidelijke steun ervoer. Het publieke hoogtepunt van de 50-jarige herdenking zou daarom een uitvoering in de Vereniging zijn van het Requiem van Verdi.

6. FEBRUARI 1944, INITIATIEFVOORSTEL

In december 1993 en januari 1994 maakte de Gelderlander veel werk van het bombardement en de verschrikkelijke uitwerking daarvan voor Nijmegen en zijn bevolking. De respons van de lezers hierop was zeer sterk, met zeer veel ingezonden brieven. Daardoor werd ik gestimuleerd om mijn eerdere idee weer op te pakken voor het realiseren van een herdenkingsmonument. Gezien de eerder vastgelegde afwerende reactie van de wethouder hield dit in dat ik een initiatiefvoorstel bij de raad moest indienen. Begin februari wist ik hoe ik dit zou aanpakken. Het concept daarvoor schreef ik in een vrije maandagmiddag op school en nog diezelfde avond besprak ik het in de fractie, die me de vrije hand gaf in het vinden van steun. Daarvoor bezocht ik alle fracties en trof daarbij bijna unanieme steun voor mijn initiatief en de toelichting die ik daarvoor had geschreven. Daarin ging ik uit van de impact die de foto's in de Fatale Aanval op mezelf hadden gehad. Met name de foto van de bommen in vrije val op weg naar de stad en die vanuit de vliegtuigen met de eerste ontploffingen daarop waren mijn leidraad bij het beschrijven van het bombardement. Als belangrijk argument voor een monument nam ik op dat dat zou kunnen helpen bij het doorgeven van de herinnering van de overlevende ooggetuigen naar de latere generaties. Over vorm, techniek of locatie stond niets in het voorstel: het ging me slechts om het in een raadsbesluit vastleggen van de opdracht aan B&W om een monument tot stand te brengen. In de opvolgende raadsvergadering werd mijn voorstel geagendeerd en met slechts 1 stem tegen aangenomen, op slechts enkele dagen na precies 50 jaren na het bombardement.

7. HET VIERDE ONTWERP: DE SCHOMMEL

In 1994 verliet ik na 20 jaar de gemeenteraad, maar al vrij snel kreeg ik het verzoek van wethouder Marja Alofs of ik de uitwerking van het raadsbesluit wilde begeleiden. Die kans liet ik niet lopen, maar dat dwong me ook om veel concreter te worden over de uitwerking. Al snel koos ik voor een kunstwerk in de openbare ruimte op een eigen plek, goed in het zicht voor het binnenstadspubliek. Van daaraf was het een kleine stap om voor die plek uit te gaan van de juist vastgestelde plannen voor de Marikenstraat en Mariënborg, zoals die door het team van Soeters waren uitgewerkt. Die zorgden ervoor dat de Raadhuistuin met zijn drie bomen als een rustpunt aan de nog te realiseren Marikenstraat zou gaan functioneren. De nieuwbouwplannen maakten het bovendien mogelijk de inrichting van het pleintje en de omringende bebouwing af te stemmen op het te realiseren monument en de daarmee te verbinden herdenking. Daardoor stond voor mij de locatie vast en door die locatie was ook de verdere definiëring van het monu-

ment bijna vanzelfsprekend: dat moest de voltreffer op de kleuterschool zijn, waarvan de drie kastanjabomen de stille getuigen waren geweest. Zij konden helpen het verhaal te vertellen en naar nieuwe generaties over te brengen. Ik vatte mijn uitwerking samen in een korte notitie die door B&W werd overgenomen. Nu kon de zoektocht naar een bij deze plannen passende kunstenaar beginnen.

Omdat het hier om een openbare opdracht ging moest er een Europese aanbesteding komen. Om tot een beoordeling van de plannen te komen stelde de wethouder een commissie van drie mensen in: Jos van Eldonk, als architect, mijzelf als initiator en Erna aan de Stegge als ambtelijke verbinding met de bestuurlijke en ambtelijke organisatie. De Europese aanbesteding leverde drie kandidaten op, die elk met een zeer eigen visie kwamen op de invulling van de opdracht. Maar geen enkele daarvan wist in te spelen op het unieke karakter van de opdracht met de drie bomen en de bominslag op de kleuterschool. Al snel nadat de kunstenaars hun plannen aan ons hadden gepresenteerd waren wij unaniem in het afwijzen daarvan. Maar nu schoot de commissie voor beeldende kunst in de openbare ruimte, die eerder geen heil zag in een nieuw monument, ons te hulp met een concreet advies. Zij adviseerden ons om Henk Visch te vragen voor onze opdracht; de mislukking van de Europese aanbestedingsprocedure had daarvoor de weg vrijgemaakt.

Al vrij snel kwam Visch terug met zijn idee en een klein model voor zijn ontwerp. Hij had een eenvoudige schommel in elkaar geknutseld die was opgesteld binnen een laag rondlopend hekwerkje. Daarbij las hij een korte toelichting voor waarin hij de verbinding legde tussen dit ontwerp en onze opdracht. Visch koos ervoor om een schommel te verwerken in zijn ontwerp als verwijzing naar de kleuterschool. Tegelijk is de schommel ook een verwijzing naar de tijd; de slinger van klok brengt het verstrijken van de tijd in beeld. De schommel in het monument is zwaar en hangt duidelijk onbeweegbaar stil, zoals ook de tijd is stilgezet op het moment dat de bom insloeg. Binnen drie zinnen van die toelichting wist ik zeker dat Visch de opdracht begrepen had en daarvoor een aansprekend en indringend beeld had gevonden. Dit zou het monument voor het bombardement moeten worden.

Kransen bij de Schommel, na een herdenking op 22 Februari

8. INBRENG NABESTAANDEN

Onze begeleidingscommissie, samen met de adviseurs en deskundigen, mocht dan wel overtuigd zijn van de plannen van Henk Visch, daarmee was het laatste woord nog niet gezegd. Alvorens de plannen voor besluitvorming aan B&W voor te leggen was er voorzien in een gesprek met een vrij grote groep nabestaanden, zeker 20 personen. Naar schatting de helft daarvan was hiervoor aangezocht door de Stichting In Paradisum, actief bij het behoud van de begraafplaats aan de Daalseweg, die al enkele jaren op 22 februari een bijeenkomst voor nabestaanden van het bombardement organiseerde. Mij werd gevraagd met hen dat gesprek te voeren en hun steun te vragen voor het ontwerp van Henk Visch. Dat bleek nog niet eenvoudig: de nabestaanden die betrokken waren bij de kleuterschool waren zeer geraakt door het ontwerp, maar een relatief groot deel van de groep nabestaanden had andere herinneringen, leefde met andere verhalen. Zij kritiseerden het ontwerp als zijnde te lief, te veel toegespitst op een, hoe gruwelijk ook, toch beperkt onderdeel van het bombardement.

Na een ruime discussie, waarin tenslotte iedere aanwezige zijn eigen mening inbracht, kon ik twee conclusies formuleren. Het ontwerp van Henk Visch werd geaccepteerd, maar zou wel verbonden moeten worden met een beeld van de totale impact van het bombardement. De ruimte daarvoor was gelukkig aanwezig in het stadhuis zelf. Vanuit het nieuwe pleintje zou de Mariënburgingang van het stadhuis een directe verbinding vormen van het pleintje met zijn monument naar de hal van het stadhuis. Dat bood voldoende ruimte voor een paneel met de lijst van alle bij het bombardement gedode slachtoffers. Van particuliere zijde werd ook een klein privémonument ter beschikking gesteld voor deze locatie.

9. DE SCHOMMEL: EEN LEVEND MONUMENT

De Schommel is vanaf zijn realisatie door Nijmegen in het hart gesloten, en ook bezoekers van buiten worden er snel door geraakt. Vanaf het jaar 2000 vindt er op 22 februari een goed bezochte herdenkingsbijeenkomst plaats. Het pleintje met de drie bomen en de schommel daartussenin blijkt daarvoor zeer goed te functioneren. In de jaren daarna zijn er nieuwe initiatieven genomen voor de herdenking van het bombardement: de herdenkingsplaatjes van Rob en Bregje Jaspers, de brandgrenswandeling langs die plaatjes, de foto-opstelling van nagenoeg alle slachtoffers, De pijn die blijft van Bart Janssen, het onderzoek en de publicaties van Joost Rosendaal, het oratorium op basis van teksten uit De pijn die blijft. Het monument leeft, en vervult een belangrijke rol in de herinnering aan die zwarte dag, 22 februari 1944.

Nabestaanden bij de Schommel

Het is een bijzondere en zeldzame ervaring in het openbaar bestuur om vanaf een vaag idee tot feitelijke ingebruikname sturing te kunnen geven aan een plan, en dan is het wel heel bijzonder als het resultaat overtuigt en waardering krijgt. De voorgeschiedenis van de Schommel zit vol toevalligheden en persoonlijke keuzes die ook anders hadden kunnen uitpakken, maar het samenspel van locatie, aanleiding en inbedding maken van de Schommel een treffend monument dat direct tot het hart van velen spreekt en zo een belangrijke bijdrage levert aan het levend houden van de herinnering aan die rampzalige dag, 22 februari 1944.

Herdenking bombardement op 22 februari bij de Schommel

VERANTWOORDING

De tekst van deze brochure heb ik geschreven vanuit mijn persoonlijke perspectief, zonder gebruikmaking van openbare of persoonlijke archieven. In eerste instantie was deze tekst bedoeld als voorbereiding op het symposium op 30 november, waarin ik geïnterviewd zou worden over de ontstaansgeschiedenis van de Schommel en mijn rol daarin. Daarom had ik voor deze persoonlijke insteek gekozen. De tekst leek echter ook geschikt om, aangevuld met fotomateriaal als brochure te presenteren: "Drie bomen een schommel". Zo wordt het lange proces vastgelegd dat vooraf ging aan het uiteindelijke ontwerp van dat ontwerp en komen de toevalligheden, keuzemomenten, de wisselende omstandigheden en het noodzakelijke geduld in beeld die de basis vormden voor dat ontwerp. Ik heb dat proces beschreven vanuit de rollen en verantwoordelijkheden die ik daarbij op beslissende momenten had: als raadslid, wethouder of betrokken burger van Nijmegen. Het is dus zeker niet het volledige verhaal, maar een verslag vanuit mijn langdurige persoonlijke betrokkenheid en inzet voor het tot stand komen van een monument ter herdenking van het bombardement van 22 februari 1944. De eventuele onjuistheden daarin zijn daardoor de fouten van een gekleurde of onvolledige herinnering. Laat ik hopen dat ze beperkt zullen blijken.

DANKWOORD

Graag wil ik een aantal mensen bedanken die me in dit projectje hebben gestimuleerd of daaraan hebben bijgedragen. Allereerst Ed D'Hondt die me de vraag stelde of ik een kleine notitie over de wordingsgeschiedenis van de Schommel wilde schrijven. Dat zou hem wat houvast geven bij de voorbereiding van het met mij geplande interview op 30 november. Ook wil ik Bart Janssen bedanken voor de assistentie bij het uitzoeken en verkrijgen van het beeldmateriaal; deels uit de Beeldbank van het RAN en deels uit eigen archief van Bart Janssen en mijzelf. Bregje Jaspers ben ik dankbaar voor het verzorgen van de opmaak. En tenslotte wil ik het bestuur van Stichting Stedelijk 4&5 Mei Comité bedanken voor de bereidwilligheid om deze brochure te laten produceren.

OVER DE AUTEUR

Piet Timmermans(1945) arriveerde in 1963 in Nijmegen en studeerde in 1969 af in de Theoretische Natuurkunde. Hij was onder meer natuurkundig onderzoeker, leraar Natuurkunde, raadslid en wethouder Nijmegen, en vervulde bij de Radboud Universiteit enkele bestuurlijke functies. Daarnaast was hij bestuurlijk actief voor een groot aantal Nijmeegse maatschappelijke organisaties, waaronder het voorzitterschap (2001/2023) van de Stichting Stedelijk 4&5 mei Comité.

Piet Timmermans

